لە نەبوونی دەوڵەتدا، زمان و نەتەوە لەناودەچن، کەیسی کورد

17-11-2025

شێرکۆ کرمانج

دامەزراوەکانی دەوڵەت پێویستیی حەتمین بۆ پاراستنی زمان و نەتەوە

پاراستنی زمان و کولتوور و مێژوو و کۆیاد، کە وەک کۆڵەگە سەرەکییەکانی نەتەوە لە بەشی دووەم و سێیەمی ئەم بابەتەدا ناسێنران، ئێجگار گرنگن بۆ مانەوەی هەر نەتەوەیەک. لەم بڕگەیە گفتوگۆی پێویستییەکانی مانەوەی نەتەوە دەکەین، بە واتایەکی دیکە بۆ پاراستن و مانەوەی نەتەوەی چی گرنگن و چی پێویستن. گرنگی زیاتر بە زمان دەدرێت چونکە لە کەیسی کورد دا لەوانەیە زمان گرنگترین بەهای نەتەوە بێت. کورد بە زمانەکەی لە هەموو شتەکانی دیکە زیاتر لە نەتەوەکانی دەوروبەری جیا دەکرێتەوە، هەر بۆیەشە لە هەموو کۆڵەگەکانی دیکەی نەتەوە، زمان، بەر هێرش و یاساغکردن کەوتووە لە هەر چوار پارچەی کوردستاندا.

گرنگی زمان بۆ نەتەوە

زمان توخمێکی سەرەکییە لە پاراستنی ناسنامەی نەتەوەیی و کولتووریی. لە هەندێک دۆخدا، بۆ نموونە کورد، ڕەنگە تاکە نیشانە بێت بۆ بوونی نەتەوە، یان گرووپێکی ئیتنی ڕەسەن. وەک ڕۆدۆلفۆ ستاڤینهەیگن، کۆمەڵناسی مەکسیکی،

دەڵێت: گرووپەکان لە ڕێگەی زمانەکانیانەوە، گوزارشت لە کولتووری خۆیان دەکەن، ناسنامەی کۆمەڵایەتی خۆیان دەردەخەن. زمانەکان پەیوەندیان بە پرۆسەی بیرکردنەوە و بە شێوازی تێگەیشتنی ئەندامانی گرووپە زمانییەکانەوە هەیە لە سروشت و گەردوون و دەوروبەر و کۆمەڵگە □□Stavenhagen 1996. گرنگی زمان ڕەنگە لە ژێر ڕووناکی تیۆرەکەی بێنیدیکت ئەندرسن بۆ دروستبوونی نەتەوە زیاتر دەرکەوێت کە بە □سەرمایەداریی چاپ□ □print capitalism□ ناسراوە. تێڕوانینەکەی ئەندرسن کە نەتەوە وەک کۆمەڵگەیەکی وێناکراو دەناسێنێت بنەمای لەسەر زمانێکی هاوبەش داناوە، کە لە ڕێگەی چاپ □میدیا□ دەبێت بە زمانی فەرمی و ستانداردی نەتەوە و زەمینەی هۆشیاریی نەتەوەیی دێنێتە گۆڕێ و ئاسانکاری بۆ دەکات □Anderson 1991: 39-49□.

هەر لەمەڕ گرنگی زمان بۆ بەهێزکردن و بنیاتنانی ناسنامەی نەتەوەیی، کلێیەر گرامش، زمانناس لە زانکۆی کالیفۆرنیا، دبێژت □زمان بریتییە لە سیستەمێک لە ئاماژە کە لە خودی خۆیدا بەهای کولتووری تێدایە، ئەو کەسانەی بە زمانێکی هاوبەش قسە دەکەن جیاوازی لە نێوان خۆیان و ئەوانی دیکە نیشان دەدەن، زمان وەکوو سیمبولی ناسنامەی خۆیان تەماشا دەکەن□ □Kramsch 1998: 3□. عەلی ئەلفاسی، سەرکردەی ڕزگاریخوازی مەغریبییەکان، جەخت لەسەر ڕۆڵی زمان دەکات و پێژت هیچ نەتەوەیەک لەسەر ڕووی زەوی ڕازی نییە زمانەکەی، کە جەوهەری بوونی خۆیەتی، ببێتە قوربانی و بە زمانێکی دیکە ئاخافتن بکات، مەگەر لە ڕێگەی

هێـز سـەپێنرابێتە سـەری. ئەو دەڵێـت مەعـریفەیەک بە زمـانی خـۆت بەدەسـتی بهێنیـت، ئەوە مەعـریفەکە بەدەسـت دەهێنیـت، خـۆ ئەگەر بە زمـانێکی دیـکە بەدەسـتی بهێنیـت، ئەوە مەعـریفەکە تـۆ بەدەسـت دێنێـت الفاسـي ١٩٥٢: ٣٣٤. کانگـاس و بیوجـاک، لە پەیوەنـد بە پرسـی کـورد و زمـانەکەی لە تورکیـا، دەڵـێن بـۆ لەنـاوبردنی زمانێـک، یـان دەبێـت هەمـوو ئەنـدامانی گـرووپە زمـانییەکە بکوژیـت یـان دەبێـت لە ڕێـگەی سیاسـەت و بەرنـامەی سیسـتەماتیک و فشـاری جیـاواز هەوڵـی گـۆڕینی زمـانی دایکیـان بـدەیت Kangas & Bucak 1994: 362. لەبەر ئەوەی، ئەوەی یەکەم زۆر سـەختە، بەتـایبەتی بـۆ نەتەوەیەکـی وەک کـورد کە ژمـارەکەی، بـۆ نمـوونە، لە تورکیـا دەیـان ملیـۆنە، بـۆیە دەوڵەت تەبەنـی بـژاردەی دووەمـی کـردووە، کە دواجـار هەر سـڕینەوەی کـوردی وەک نەتەوە لـێ دەکەوێـتەوە بەڵام لەڕێـگەی هێـزی نەرم نەک ڕەق. بەکـورتی، هەر چـوار دەوڵەت -نەتەوەکە بـۆ لەنـاوبردنی کـورد پـێش هەمـوو شـتێک زمانەکەیـان یاسـاغ کـردووە، زمـانی نەتەوەی زاڵیـان سـەپاندووە، کولتـووری کوردییـان شـێواندووە، مێژوویـان ژێـر خـاک خسـتووە. هەمـوو ئەمـانە بـۆ لاوازکردن و دواجـار گـۆڕینی ناسـنامەی کـورد، ئەویـش پـێش هەمـوو شـتێک لەڕێـگەی لاوازکردن و لەنـاوبردنی ئەو زمانەی کە کورد جیاوازی خۆی پێ دەسەلمێنێت.

پرسـیاری گرنـگ ئەوەیە، ئەگەر زمـان هێنـدە گرنـگ بێـت بـۆ دروسـتبوون و مـانەوەی نەتەوە، ئەی بـۆ مـانەوەی زمـان چ جـۆرە دامەزراوەیەک و سیاسـەتێک و سـتراتیجێك و

میکانیزمێک پێویستن. لەم بڕگەیە گفتوگۆی پێویستییە سەرەکییەکانی مانەوە و گەشەی زمان دەکەین.

ئێمە پێمان وایە لە دنیای مۆدێرن، دنیای دەوڵەت -نەتەوە، هەر زمانێک زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردە نەبێت؛ زمانی زانست و مەعریفە نەبێت؛ زمانی ئەدەب و هونەر نەبێت؛ زمانی کار و بازاڕ نەبێت، ئەوە ڕۆژ بە ڕۆژ بەکارهێنانی کەم دەبێتەوە؛ ساڵ بە ساڵ لەبیردەچێتەوە و دەپووکێتەوە، لە دوورمەوداش لەناودەچێت.

لە دنیای مۆدێرن زمانەکان لە گەشەیەکی ئێجگار خێرا و فراواندان، خێزان ئەو یەکە و دامەزراوەیە نییە کە ئیستیعاب و ئیدارەی ئەو گەشەیە بکات، ئەوە دەوڵەت و دامەزراوەکانییەتی کە ئەو توانایەیان تێدایە. ئەو گەشەیەی کە زمانەکان بەخۆیانەوە دەیبینن دەبێت سیستەماتیکانە لە ڕێگەی پەروەردەی بەکۆمەڵ ▯وەک: قوتابخانە▯ و دامەزراوەی ئەکادیمی ▯وەک: کۆڕ و ئەکادیمیای زمان▯ و دەزگەی زانستی ▯وەک: زانکۆکان▯، میدیای بەرپرس ▯وەک: تەلەفزیۆن و ڕادیۆی کەرتی گشتی▯ ئەندامانی نەتەوەی پێ ئاشنا و پابەند بکرێت.

بەسێنتەرکردنی زمانی نەتەوە

لە هەر دەوڵەتێک، ئەو زمانەی کە دەکرێت بە زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردە لە هەموو ئاستەکان، هەر لە دایەنگە و باخچەی ساوایانەوە بگرە تا دەگاتە زانکۆ، دواجار بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی دەشبێت بە زمانی زانست و مەعریفە و ئەدەب و

هونەریش. منداڵان و گەورەساڵان، بگرە کۆمەڵگە بەگشتی، گرنگی بەو زمانە دەدەن کە زمانی خوێندن و پەروەردەیە ▯وەک: تورکی لە تورکیا و فارسی لە ئێران▯. زمانێک نەتوانێت کتێبەکانی پرۆگرامەکانی خوێندنی لە قۆناغی سەرتایی و ئامادەیی پێ بخوێنیتەوە؛ زمانێک ▯وەک کوردی لە تورکیا و ئێران▯ نەتوانێت لەمیانییەوە دەستت بە زانکۆ ڕابگات چ پێویست دەکات فێری بیت، ئەگەر فێریشی بیت هیچ گەشەیەک ناکات چونکە وشە و زاراوە و چەمکە زانستی و فکری و فەلسەفییەکانی نە لە قۆناغی سەرەتایی و ئامادەیی، نە لە زانکۆ، ناخوێندرێت و ناگوترێتەوە. بە دەربڕینێکی دیکە، کوردەکانی ئێران و تورکیا هیچ گرنگییەک لە فێربوونی زمانی دایکیان نابینن چونکە کاتێک دەچن بۆ قوتابخانە و لەوێشەوە بۆ زانکۆ هیچ پێویستیان بەو زمانە نییە کە لە ماڵەوە لە دایکیان فێری بوون تەنیا لەبەرئەوەی زمانی کوردی لەو دوو وڵاتە زمانی زانست و مەعریفە نییە. کێشەکە هەر ئەوە نییە کە بایەخ و بەهای زمانەکە کەم دەبێتەوە کاتێک زمانەکە زمانی خوێندن و فێربوون و پەروەردە نییە بەڵکوو لەوەش دایە کە زمانەکە گەشە ناکات، وشە و زاراوە و چەمکی نوێی بۆ دروست نابێت.

لەوانەش مەترسیدارتر ئەوەیە کە زمانێک زمانی بازاڕ و کار نەبێت، ڕێک وەک ئەوەی زمانی کوردی لە تورکیا و ئێران. لە ڕاستیدا، سەرەڕای بوونی دامەزراوەی نیمچە - دەوڵەتی لە هەرێمی کوردستان لە عێراق، لە ٣٣ ساڵی ڕابردوودا، کەچی لادنی کەم لە ١٥ ساڵی ڕابردوودا، ڕۆژ بە ڕۆژ، لە هەرێم خەریکە عەرەبی گرنگتر دەبێت لە کوردی.

هۆکارەکانی ئەم دیاردەیە لە دەرەوەی چوارچێوەکانی ئەم بابەتەیە بەڵام بوونی عەرەبێکی زۆر لە هەرێمی کوردستان لە ئاکامی شەڕی ناوخۆی شیعە -سوننە (٢٠٠٣ -٢٠١٠) و شەڕی داعش (٢٠١٤ -٢٠١٧)، هاوکات، هەستی خۆ بەکەمزانی لە ئاکامی سەدان ساڵ لە داگیرکاریی و بوونی وەبەرهێنێکی زۆر و کۆنترۆڵکردنی هەندێک گەڕەک و بازاڕ وایان کردووە کە زمانی عەرەبی شان لە شانی زمانی کوردی بدات وەک زمانی بازاڕ و کار. هەر چۆنێک بێت، دواجار هەر زمانێک زمانی بازاڕ و کار نەبێت و هۆکارێک نەبێت بۆ پەیداکردن و دۆزینەوەی کار بایەخ و بەهایەکی ئابووری و بازرگانیی و دارایی نابێت و ئەندامانی کۆمەڵگە ئەگەر دووریش نەکەونەوە لە فێربوونی، ئەوە هەوڵی فێربوونی زمانێکی دیکە دەدەن، کە بۆ کورد بەگشتی تورکی، فارسی یان عەرەبییە.

زمانی کوردی، عێراقی لێ دەرچێت، چونکە دەیان ساڵە کوردیی تا ڕادەیەک زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردەیە، لە تورکیا و ئێران و سووریا نەبۆتە زمانی ئەدەب و هونەریش. بۆیە، دەبینین باشترین ڕۆماننووسە کوردەکان (وەک: یەشار کەمال، عەلی ئەشرەف دەروێشیان و سەلیم بەرەکات) لەو سێ وڵاتە بە زمانی دایک نانووسن. هۆکارەکەی تەنیا بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە زمانی کوردی لەو وڵاتانە بەفەرمی نەناسراوە یان یاساغ کراوە، بەڵکوو هۆکاری سەرەکی پشت نووسین بە زمانێکی دیکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، کە لە ژینگەیەک، زمانێک زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردە و زانست و مەعریفە نەبێت، ئەوا ئەو زمانە ناتوانێت

دەرەقەتی ئەوە بێت کە ڕۆمانی پێ بنووسرێت، مەگەر چیرۆکێکی فۆلکلۆری یان ڕۆمانێکی سەدەکانی ناوەڕاستی پێ بنووسرێت کە تەنیا زمانێکی ڕۆژانەی سادەی پێویست بێت.

بێجگە لەوە، وەک تیۆری □بژاردەی عەقڵانی□ □rational choice□، پێداگری لەسەر دەکات، مرۆڤەکان ئەو شتە لە ژیانیان هەڵدەبژێرن کە قازانجی هەیە. لەژێر تیشکی ئەو تیورە نووسینێک کە نە خوێنەری هەبێت نە بازاڕ بۆچی بنووسرێت. بە دەربڕینێکی دیکە، لەبەر ئەوەی کوردانی تورکیا و ئێران و سووریا بەشی هەرە زۆریان بە کوردی نەیانخوێندوە و زمانەکەیان نەگەیشتۆتە ئاستێک کە بەسەر خوێندنەوەی ڕۆمان و شانۆدا بشکێت، بۆیە، ڕۆماننووسە کوردەکان لەو سێ وڵاتە توانای نووسینی کوردیشیان هەبێت هەر بە زمانە فەرمییەکەی دەوڵەت، بەو زمانەی کە زمانی پەروەردەی فەرمی و بەکۆمەڵە، دەنووسن. وەک گوتم هەم لەبەر ئەوەی تونای نووسینیان لەو زمانە بەرزترە هەم خوێنەریش بەو زمانە هەیە و ئەگەری فرۆشتنی کتێبەکانیان زیاترە.

بەڵام ئەوە کێیە دەتوانێت کە وا لە زمان بکات ببێت بە زمانی فێرکردن و خوێندن و پەروەردەی گشتی و زانست و مەعریفە و بازاڕ و کار؟ بە دڵنیاییەوە، دەوڵەت □وەک: تورکیا و ئێران□، یان لانی کەم یەکەیەکی سیاسی، فیدرالی یان کۆنفێدراڵی □وەک: حکومەتی هەرێمی کوردستان لە عێراق، یان ئیدارەی خۆسەری لە باکوور و ڕۆژهەڵاتی سووریا□. بەسێنتەرکردنی زمان لە دەسەلاتی دەوڵەت و کردەیەکی

دامەزراوەکـانی دەوڵەتە، یـان ئەوەی ئـێمە ناومانـا دەوڵەتئاسـا، سـتاتۆیەکی فیـدرالی یـان کۆنفێـدرالی. بەڵام نابێـت ئەوە لەبیـربکەین کە هەر یەکەیەکـی سیاسـی فیـدرالی یـان کۆنفێـدرالی ئەگەر تـاڕادەیەکی بـاش سـەروەر نەبێـت و سـەربەخۆ نەبێـت و لە ڕووی ئـابووری و دارایـی پشتبەسـتوو بە خـۆی نەبێـت، ئەوە ناتوانێـت ئەو زەمیـنە بەهێـزە بڕەخسـێنێت کە نەتەوە و زمـانی کیـانە فیـدرلییەکە، کۆنفێـدرالییەکە، نەکەوێـتە ژێـر هەڕەشـەی نەتەوە و زمـانە فەرمیـیە سـەرەکییەکەی دەوڵەتەکە. بـۆ نمـوونە، ویلایـەتی کیوبێـک لە کەنەدا، لەبەر بەهێـزی پـێگەی ویلایـەتەکە و ئەو میکـانیزمە یاسـایی و دەسـتووریانە کە خـراونەتە بەر بـۆ پارسـتنی ویلایەت و نەتەوەی کیوبێک و زمانی فەرەنسی، ئەوا ئەگەری پارستنی نەتەوە و زمانەکەیان هەیە.

بەسێنتەرکردنی کولتوور و مێژووی نەتەوە

لەپـاڵ بە سـێنتەرکردنی زمـان بـۆ مـانەوەی نەتەوە، گرنگـی دەوڵەت، یـان دەوڵەتئاسـا، لە بەسـێنتەرکردنی کولتـوور و مێـژوو و کۆیـاد بـایەخی خـۆی هەیە. وەک لە بڕگەکـانی پێشـووتر ئامـاژەی پـێ کـرا، وەک زمـان، کولتـوور و مێـژوو و کۆیـاد، بەهـا و ئەسـتوونی گـرنگن بـۆ کـۆکردنەوەی نەتەوە لەسـەر هاوبەشـەکان، تـاڵ یـان شـیرین بـن. چـوار دەوڵەتەکەی کە کوردسـتانیان دابەش کـردووە، بەئاشـکرا یـان لە پشـت پەردەوە، نەک هەر کولتـوور و هـونەر و مۆسـیقای کـوردی، پەراوێـز و پشـتگوێ دەخەن، بەڵکـوو خۆیـان بە خـاوەنی، بەشـێک یـان تەواوی، کولتـوور و مێـژووی کـورد کـردووە. لە تورکیـا، لە سـەد سـاڵی ڕابـردوودا هەزاران میلـۆدی و گـۆرانی فۆلکلـۆری کـوردی بەتـورکی کـروان

و تورک وەک خاوەنی ئەسڵی ئەم میلۆدییانە دەناسێنن یان وەک نەناسراو (anonymous) ناوزەدیان دەکەن، وەک ئەوەی فۆلکلۆری کوردی بێخاوەن بێت. لەڕاستیدا بێدەوڵەتی نەتەوە بەرەو بێخاوەنداریی دەبات.

وێنەیەکی دیکە لەوانەیە باشتر مەبەستەکە ڕوون بکاتەوە. هەر کەسێک تەماشایەکی مێژووی فەرمی دەوڵەتی تورکیا، عێراق، ئێران یان سووریا بکات، بەتایبەتی ئەوەی لە کتێبەکانی مێژووی قوتابخانەکان دەخوێندرێن، ئەوە دەبینێت کە بە هیچ شێوەیەک هەست ناکات کورد لەو وڵاتانە بوونیان هەیە. لە تورکیا و ئێران، مێژووی کورد کراوە بە مێژووی تورکی یان ئێرانی؛ لە عێراق و سووریا کراوە بە مێژووی عەرەبی -ئیسلامی. بۆ نموونە، لە هیچ کام لەم وڵاتانە سەلاحەدینی ئەیوبی وەک کورد نەناسێنراوە. لە عێراق وەک سەرکردەیەکی عەرەبی کە پارێزگاری لە خاک و نیشتیمانی عەرەب کردووە وێناکراوە (وزارة التربية ۱۹۹۰: ۱۹ -۲۲). تا چەند ساڵێک پێش ئێستا، لە عێراق، تورکیا و سووریا، یادکردنەوەی نەورۆز قەدەغە بوو. مەبەست لەم قسانە، وەک ئەوانی پێشووتر ئەوەیە کە ئەوە دەوڵەتە، یان دەوڵەتئاسا، کە بڕیار دەدات چ مێژوویەک مێژووی تۆیە (بۆ نموونە: سەلجوقییەکان یان ئەیوبییەکان)، یان کێ سەرکردەتە (بۆ نموونە: ئەتاتورک یان شێخ سەعیدی پیران).

ڕوونتر بڵێین، لە غیابی دامودەزگا و دامەزراوەگەلی وا کە بتوانن مێژوو و کولتوور و کۆیاد دروست بکەن و بپارێزن و بسەپێنن، نەتەوە نە مێژوو، نە کولتوور، نە

یــادەوەرەی هاوبەشــی دەبێــت، هەشــی بێــت ناتوانێــت خاوەنــدارێتی لــێ بکــات. لە مێــژووی نــوێی تورکیــا، کــورد تەنیــا و یەکجــار وەک چەنــد عەشــیرەتێک لە ڕۆژهەڵاتی تورکیــا، نەک کوردســتان، بوونیــان هەبــووە کە بەشــداریان لە بــزووتنەوەی ڕزگــاری نیشــتیمانیی تورکیــا لە ١٩١٩ -١٩٢٣ کــردووە، لەوە زیــاتر هەر مێــژوویەک بــۆ تورکیــا نووسرابێتەوە نەک ناوی کورد، بۆنی کوردیشی لێ نایەت.

بەسێنتەرکردنی ئابووری نەتەوە

بەســێنتەرکردنی ئــابووری هاوشــێوەی پێداویســتییەکانی دیــکە بــۆ مــانەوەی نەتەوە گرنگــی خــۆی هەیە. مەبەســت لە بەسـێنتەرکردنی ئــابووی ئەوەیە کە گەشــە و ئــابووری وڵات چــۆن دەکرێــت لە خــزمەت نەتەوەیەک یــان لە دژی نەتەوەیەک بێــت لەنــاو هەمــان وڵاتــدا. بــۆ نمــوونە، هەر چــوار وڵــاتەکە بەشــێوەیەکی سیســتەماتیک لە ڕووی ئــابوورییەوە کوردســتانیان پشــتگوێ خســتووە. ئەمەش وای کــردووە کە گەشــەیەکی ناهاوســـەنگ uneven development لەنێـــوان نـــاوچە کوردســـتانییەکان بە بەراورد بە ناوچەکـــانی نەتەوەی باڵادەســـت تـــورک، فـــارس و عەرەب ڕووبـــدات. بــێجگە لە بەدواکەوتــوویی مــانەوەی هەر چــوار پــارچەکەی کوردســتان وەک ئاکــامێکی ئەم سیاســەتە بەئانقەســت و سیســتەماتیکە، کــۆچی بە کــۆمەڵی کــوردی لە ناوچەکــانی خۆیان بــۆ شــارە گەورەکــانی وەک تــاران، تەورێــز، بەغــدا، ئەســتەمبوڵ، ئەزمیــر، دیمەشــق و حەلەبی لێکەوتۆتەوە کە پڕۆسەی توانەوەی کورد ئاسانتر کردووە.

ژمارەی کورد لە ئەستەمبوڵ کە سەنتەرێکی ئابووری و پیشەسازی تورکیایە نزیک بە سێ ملیۆنە کە بەشی هەرە زۆریان لە ئاکامی بەئەنقەست پشتگوێخستنی باکووری کوردستان، یان بەشەڕگەبوونی کوردستان، کۆچیان کردووە. لە عێراق، بەهەمانشێوە، تا هەشتاکان چاڵە گەورە دۆزراوەکانی نەوت لە عێراق زۆربەیان لە باشووری کوردستان بوون کەچی لەو نۆ پارێزگە نەوتییەی کە تا ٢٠٠٣ لە عێراق دروستکرا بوون تەنیا یەک دانەی لە کوردستان بوو. لەڕاستیدا، ئەو دانەیەش زیاتر بۆ تەعریبکردنی کەرکووک کەڵکی لێ وەردەگیرا لەلایەن حکومەت، ئەویش بەهێنانی کارمەند و کرێکاری عەرەب بۆ پارێزگەکە. لە ئێران، سیاسەتی ناگەشە (de-development) لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کوردی کردووە بە دەستی کاری کاتیی و هەرزان لە شارە ناکوردییەکانی ئێران. بۆ نموونە، کوردێکی زۆر لە ئێران لە کورەکان کاردەکەن یان کۆڵبەری دەکەن، کە هەم ژیانیان بەردەوام لە مەترسیدایە، هەم پێگەی ئابووری و کۆمەڵایەتییان نزم ڕادەگرێ.

بە کورتی، بۆ مانەوەی نەتەوە و زمان، مەرجە کە یاسا و ستراتیج و میکانیزمی تۆکمە بسەپێنرێت و پەیڕەو بکرێت کە خۆی لە بەسێنتەرکردنی زمان، واتە زمانی نەتەوەکە بکرێت بە زمانی خوێندن و نووسین و فێرکردن و پەروەردەی گشتی و زانست و مەعریفە و بازاڕ و کار. بۆ ئەم ستراتیجییەتە گرنگە و ئامانجە مەزنە، دامودەزگا و دامەزراوەی حکومی (بۆ جێبەجێکردن و سەپاندن)، پەرلەمانی (بۆ

ڕێگەپێدان و یاسادانان، واتە دەوڵەت یان دەوڵەتئاسا، زەرورەتێکی حەیاتییە. لە غیابی ئەمانە نەتەوە و زمان ئەگەرەکانی پووکانەوەی دێتەگۆڕێ و لەناودەچێت.

بەرئەنجامی هەر چوار بەشەکە

ئەم بابەتە تەرخان کرابوو بۆ وەڵامدانەوەی دوو پرسیاری سەرەکی، کورد وەک گرووپێکی ئیتنی سەدان ساڵ لەژێر سێبەری ئیمپراتۆرییەتەکان بوون کەچی زمانەکەیان لە دەست نەداوە؟ ئەدی بۆ وەک گرووپێکی نەتەوەیی لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەت -نەتەوەدا ئەگەری ونبوون و نەمانی هەیە؟ سەرەتا، سروشت و دۆخ و ژینگەی ئیمپراتۆرییەت بەراورد کرا بە هی دەوڵەت -نەتەوە. لەژێر ڕووناکیی بەراوردکارییەکە بەو ئاکامە گەیشتین کە هۆکاری هەرە سەرەکی مانەوەی کورد لەناو قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆرییەتەکان هەر لە ئەمەوی و عەباسییەکانەوە بگرە تا دەگاتە عوسمانی و سەفەوییەکان بوونی فرەجەمسەریی و قەبوڵکردنی فرەیی بووە لە ئیمپراتۆرییەتەکان کە ژینگەیەک تێیاندا ڕەخسابوو کورد و زمانەکەی هەڕەشەی وجوودییان لەسەر نەبووە. هاوکات، ڕۆڵی خێزان لە گەیاندن و گواستنەوەی زمان و کولتوور و ناسنامە لەنێو ئیمپراتۆرییەتەکان بەراورد کرا بە ڕۆڵی لەنێو دەوڵەت -نەتەوەدا. لەوێش بەو بەرئەنجامە گەیشتین کە خێزان یەکەیەک و دامەزراوەیەک بووە لەوەی یەکەم کە تاڕادەیەکی ئێجگار زۆر سەربەخۆییانە کاری کردووە و توانیویەتی زمان و کولتوور و ناسنامە بپارێزت،

بەڵام لە دەوڵەت -نەتەوە ڕۆژ دوای ڕۆژ ڕۆڵـــی خێـــزان بەرتەســـککراوەتەوە و دەوڵەت وەک دامەزراوەیەکـــی هەژمـــوونگەرا بەســـەر خوێنـــدن و فێرکـــردن و پەروەردە پـــێگەی خێزانـــی لاواز کـــردووە و ڕۆڵـــی گەیانـــدن و فێرکردنـــی زمـــان و کولتـــوور و ناســـنامەی تـــاراددیەک لـــێ ئەســـتاندووە. لە ئاکامـــدا، بەو ئەنجـــامە گەیشـــتین کە ئەگەر خێـــزان پـــارێزەری زمـــان و کولتـــوور و ناســـنامەی کـــورد بـــوو بێـــت لەنێـــو ئیمپراتۆرییەتەکـــان، ئەوە بەو هۆکـــارەی کە خێـــزان لاواز بـــووە و بەو هۆکـــارەش کە دامەزراوەکـــانی دەوڵەت نەک هەر پـــارێزەری زمـــان و کولتـــوور و ناســـنامەی کـــورد نەبـــوون، بەڵکـــوو تەواوی توانـــای خۆیـــان وەگەڕخســـتووە بـــۆ هـــاڕین و لەنـــاوبردنی، بـــۆیە ئەگەرەکـــانی پووکـــانەوەی زمـــانی کوردی، دواجاریش، لە دوورمەودا، لەناوچوونی کورد هاتۆتە گۆڕێ.

ئەمـــانە و ئەو هۆکـــارانەی دیـــکە کە لە بـــابەتەکە گفتوگـــۆ کـــراون بـــوونەتە مـــایەی مـــانەوەی گـــرووپە ئیتنییەکـــان لەژێـــر ســـایەی ئیمپراتۆرییەتەکـــان و پووکـــانەوە لەژێـــر نیـــری دەوڵەت -نەتەوەکـــــان. دامەزراوەکـــــانی دەوڵەت -نەتەوە لەبەرئەوەی ئەختەبووتیـــــانە دەســـتوەردان لە هەمـــوو شـــتێک دەکەن و وەک ماشـــێنێک جیاوازییەکـــان دەهـــاڕن و لە ڕێـــگەی سیســـتەمی خوێنـــدن و ناوەنـــدگەرایی جیاوازییەکـــان دەکـــوژن. مەزەنـــدە دەکرێـــت لە ســـەد ســـاڵی ڕابـــردوو لانیکەم دە ملیـــۆن کـــورد وەک بـــوون نـــا بەڵکـــوو وەک زمـــان و کولتـــوور و ناســـنامە لەنـــاوبردرابن، بەهێـــزی ڕەق و بە هێـــزی نەرم. دەوڵەت لە هەر شـــوێنێک بێـــت نەتەوەی زاڵ و سەردەســـت، کولتـــووری زاڵ و سەردەســـت، زمـــانی زاڵ و سەردەســـتی دەبێـــت، دیموکراســـی بێـــت یـــان دیکتـــاتۆری، بە خۆشـــی بێـــت یـــان بە

زۆر، لە ماشـێن و دەسـتاڕی دەوڵەت جیاوازییەکـان دەهـاڕدرێن و یەکبـوون و سـتاندارد دروسـت دەبێـت. بـۆیە کـورد دەوڵەتـی نەبێـت ئەمـڕۆ نـا سـبەی لە ماشـێنی دەوڵەتـی نەتەوەی سەردەست دەهاڕدرێت.

سەرچاوەکان

الفاسي، علال. [١٩٥٢]. النقد الذاتي. القاهرة: المطبعة العالمية.

وزارة التربيـــة [١٩٩٠] المطالعـــة التوجيهيـــة للصـــف الســـادس الـادبي، بغـــداد: وزارة التربية - الجمهورية العراقية.

Anderson, Benedict (1991). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London: Verso.

Kramsch, Claire (1998). Language and Culture. Oxford: Oxford University Press.

Skutnabb-Kangas, Tove & Bucak, Sertaç (1994). “Killing a mother tongue, how the Kurds are deprived of linguistic human rights”. In Skutnabb-Kangas, Tove & Phillipson, Robert (Eds.), Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 347-370.

Stavenhagen, Rodolfo (1996). Ethnic Conflicts and the Nation-State. New York: Palgrave Macmillan.